

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.141(477)»15/1840»

КОЗАЦЬКЕ ПРАВО ЯК ІСТОРИЧНИЙ ТИП УКРАЇНСЬКОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА (XVI ст. – 40 рр. XIX ст.)

М. Бедрій

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: bmarjan@bigmir.net*

Досліджено виникнення козацького права та забезпечення його дії в Запорізькій Січі. Проаналізовано вплив козацького права на державотворчі процеси в Україні другої половини XVII ст. Висвітлено рецепцію козацьких правових звичаїв у кодифікаційних проектах Гетьманщини XVIII ст.

Ключові слова: козацьке право, Запорізька Січ, українське державотворення, правовий звичай, Гетьманщина.

Еволюційний розвиток національної правової культури в Україні потребує серед іншого ідейного наповнення кращими здобутками попередніх поколінь. Питання правової спадщини українського народу викликає жваве обговорення у наукових колах і дає можливість підійти всебічно до вирішення сучасних потреб Української держави. Особливу цінність становить оригінальний, автентично український досвід правотворення, яскравим прикладом якого було козацьке право як система звичаєво-правових норм, породжених суспільним феноменом козацтва.

Безперечно, козацьке право не є невідомою сторінкою в історії українського права. Його вивченням займалися видатні історики і правознавці, серед яких Д. Багалій, М. Грушевський, О. Єфименко, П. Куліш, М. Слабченко, І. Черкаський, Д. Яворницький і багато інших. В умовах незалежної України ці дослідження стали ще активнішими, про що свідчать цікаві публікації І. Бойка, І. Грозовського, О. Гуржія, В. Кульчицького, І. Усенка, Т. Чухліба та ін. авторів. Заразом немає чіткої та послідовної історико-теоретичної характеристики козацького права як історичного типу українського звичаєвого права, чинного на українських землях упродовж XVI ст. – 40 рр. XIX ст. Тому метою цієї статті є з'ясування саме цього аспекту козацького права як суспільно-правового феномену.

Безумовно, виникнення й існування козацького права було б неможливим, якби не його безпосередній творець – українське козацтво. У 1475 р. Кримське ханство отримало протекторат від Османської імперії, що додало татарам упевненості в їхніх агресорських діях в Україні. Польське королівство, Велике князівство Литовське, а з 1569 р. і Річ Посполита продемонстрували повну неспроможність захищати місцеве населення від татарських набігів, убивств чоловіків, викрадень жінок і дітей. Альтернативою державницьким механізмам захисту від зовнішніх загроз стала ініціатива місцевого українського населення, яке консолідувалося з оборонною метою в окремі загони воїнів, що розміщувалися здебільшого у південних прикордонних зонах [10, с. 7–8]. Кількісне зростання таких «степових

воїнів» детермінувалося і тим, що українське селянство в умовах Речі Посполитої зазнало значних обмежень в особистих, політичних, релігійних і соціально-економічних правах. Тому значна частина українського селянства ризикувала своїм життям на волі для благородної мети захисту Батьківщини, зберігаючи свою гідність поза межами кріпосної системи.

Ці люди називали себе козаками. Вперше термін «козак» згадується вже наприкінці XIV ст. У половецькій мові він означав «вартувий», «воїн», а в турецькій – «вільна людина», «волоцюга». Козаки займалися степовими промислами, ловили рибу у річках і лиманах, воювали з татарами, визволяли полонених, відбирали у татар награбоване майно. Вони об'єднувалися в загони та створювали віськові табори (січі). Визначальною подією стало створення у 1553–1554 рр. на о. Мала Хортиця Запорізької Січі українським князем Д. Байдою-Вишневецьким [13, с. 108-109]. Вона стала адміністративним і духовним центром українського козацтва.

Існують різні думки щодо сутності політико-правового статусу Запорізької Січі, проте більшість науковців схиляються до думки, що вона не була державою чи звичною військовою базою, а автономним адміністративно-політичним об'єднанням (квазідержавним утворенням), яке мало певні ознаки демократичної унітарної республіки, заселеної воїнами, втікачами та самітниками. Поступово територія Запорізької Січі зростала, включивши до свого складу території Придніпров'я від Кременчука до Дніпровського лиману [6, с. 157].

Козацтво як суспільний стан, що остаточно утвердився в XVI ст., суттєво відрізнявся від попередніх типів суспільних груп: у нього був особливий зовнішній вигляд, світогляд, спосіб життя, і найважливіше – особиста воля, чого не було в українського селянства. Щобільше, вони були вільними не тільки політично чи соціально-економічно, а й вільними від звичних побутових обов'язків, сім'ї. Хоча на козаків формально поширювалося законодавство держави, умови їхнього життя диктували нові, актуальніші правила поведінки. З часом авторитет цих правил зростав, унаслідок чого вони отримували суспільне визнання та реальну юридичну дію у формі правових звичаїв. Державна влада надавала щодо них мовчазну згоду, адже козацтво, а згодом і Запорізька Січ були оплотом її національної безпеки.

Так виникло козацьке право – підсистема звичаєво-правових норм, утворених практикою суспільного стану козацтва, визнаних суспільством і державою як юридично обов'язкові, а також звичаєво-правових інститутів, які ці норми об'єднували. Реального розвитку та ствердження як юридичного феномену козацьке право отримало на Запорізькій Січі, адже там існував інституційний механізм його адміністративно-правового забезпечення та судової апробації.

Звісно, козацьке право не могло формуватися виключно на підставі правовідносин нового суспільного стану. У нього були й глибокі історичні корені, і певна рецепція звичаєво-правових норм. Тому можна виділити три головні чинники утворення козацького права, які визначали його змістовне наповнення: спадкування більш давніх правових норм українського народу (йдеться про чинні в час формування козацтва українські правові звичаї, в т.ч. копне право, адже козаки – насамперед колишні селяни); формування нових норм на основі військової, суспільної, адміністративної та судової практики (ці норми були наділені духом свободи, демократії, поєднаним із військовою дисципліною); рецепція звичаєво-правових норм інших народів.

Останній чинник потребує детальнішого роз'яснення. По-перше, козаки перебували в сусідстві з кочовими народами степу, вели подібний спосіб життя, тому запозичували правові норми татар й інших народів (передусім щодо суворості

покарань). По-друге, до козацького товариства нерідко приєднувалися представники інших національностей (поляки, білоруси, росіяни тощо), які залучали в козацьке право певні елементи своєї правової культури.

Треба визнати правоту І. Грозовського, що у XVI ст. козацьке право було корпоративним і становим, адже діяло спочатку в межах нечисельної козацької спільноти, а потім – тільки в суспільному стані козацтва. Крім того, воно наділяло населення Запорізької Січі різним правовим статусом відповідно до їхнього суспільного поділу: січовиків (постійних жителів Січі); синдюків (тих, що проживали у зимівниках); селян (користувачів земель Запорізької Січі) та сторонніх осіб (тимчасових відвідувачів Запорізької Січі) [8, с. 78]. Деякий відбиток ця початкова корпоративність залишила і на наступних етапах розвитку козацького права.

З утвердженням Запорізької Січі як військового та політичного центру роль козацького права зростала, а його система еволюціонувала та вдосконалювалася. Визначаючи сферу регулювання цього історичного типу українського звичаєвого права, професор В. Кульчицький зазначав, що норми козацького права стверджували ті суспільні відносини, які формувалися серед козацтва: закріплювали військово-адміністративну організацію Січі, встановлювали правила військових дій, діяльність судових органів, порядок землекористування, укладання договорів, визначали види злочинів і покарань [14, с. 324–325]. Очевидно, це й пояснює інертність козацького права у регулюванні сімейних відносин, адже їх у Запорізькій Січі зазвичай не відбувалося.

Козацьке звичаєве право надавало великого значення регулюванню владних відносин. Звичаєво-правова організація влади на Запорізькій Січі передбачала її триступеневу структуру: вищий рівень (загальна військова рада та Кіш), середній рівень (паланкове управління) та низовий рівень (курінне управління) [1, с. 11]. За цією моделлю будувався не тільки весь адміністративний апарат Запорізької Січі та визначався статус її чиновників (від кошового отамана до канцеляристів), а й згодом було утворено механізм Козацької держави з поділом на загальнодержавний, полковий і сотенний рівні влади.

Хоча кошовий отаман був політичним лідером Запорізької Січі, мав вищу військову, адміністративну, судову та навіть духовну владу, це було потрібно виключно задля чіткого виконання складних військових операцій, в яких важливий авторитетний керівник із широкими повноваженнями. Натомість ця велика влада не була загрозою для демократії, оскільки зрівноважувалася частотою переобрання кошового отамана (його переобирали щорічно). Беззаперечною гарантією козацької демократії за звичаєвим правом була діяльність загальної військової ради – представницького органу козацтва. На рівні паланок і куренів теж були ради, де кожен козак мав право голосу [11, с. 162]. Очевидно, ці інститути козацького права були успадковані від вервного права, де віча як демократичні зібрання існували на рівні держави, окремих князівств, міст і сіл. Щоправда, через об'єктивні причини ця правова норма доволі фрагментарно діяла у копному праві XIV–XVIII ст.

Основними підставами набуття права власності за козацьким звичаєвим правом були: створення речі власноручно; отримання плоду від речі (дерева, тварини тощо); розподіл військової, мисливської чи рибальської здобичі; укладення договору (у т. ч. шляхом торгівлі); отримання спадщини; знахідка (у т. ч. скарб); давність володіння [6, с. 159]. Окремою (і найбільш поширеною) підставою набуття права власності на землю була займанщина, тобто освоєння земель, які не перебували у чий-небудь власності. Займанщина отримала значне застосування на

Запорізькій Січі, оскільки її оточували неосвоєні землі без визначеного режиму правової належності. Запорозькі козаки до 1775 р. володіли значною територією на лівому та правому берегах Дніпра. Володільцями цієї землі вони вважались на підставі першого займу [9, с. 163]. Унаслідок цього інститут займанщини став важливою частиною козацького права.

Козацьке право розрізняло власність приватну та колективну. Хоча існування приватної власності в умовах Січового товариства було доволі обмеженим, воно зумовлювалося українською правовою ментальністю, індивідуалізмом, а відтак становило життєву необхідність. Натомість формування права колективної власності зумовила колективна праця козаків під час мисливської чи рибальської ватаги, чумацької валки, торговельної компанії чи військового походу. Професор І. Бойко, класифікуючи колективну власність запорожців, розрізняє три види:

– загальновійськову – належала всій Запорізькій Січі, а її розпорядником виступав Кіш відповідно до рішень загальновійськової ради чи кошового отамана;

– курінну – власність куреня (на Січі було 38 куренів), розпорядником якої був кошовий отаман;

– власність промислово-торговельних організацій (насамперед чумацьких і рибальських) [6, с. 159].

Звичаєве право Запорізької Січі, що ґрунтувалося на засадах рівноправності учасників козацького товариства, не допускало жодних дискримінацій козаків у майнових відносинах. Цікаво, що навіть для визначення, кому дістануться гірші чи кращі землі за розпорядженням Коша, використовували жеребкування. Такі жеребкування проводили щорічно, адже згадані земельні ділянки надавалися козакам у користування терміном на 1 рік [19, с. 296].

У козацькому праві підставами виникнення зобов'язання були договір і шкода (делікт). На Запорізькій Січі укладалися різні цивільно-правові договори купівлі-продажу, міни, дарування, позики, підряду, найму та ін. Найпоширенішим був договір міни, який переважав навіть у зовнішній торгівлі [6, с. 165–166]. Під час укладення договорів козаки дотримувалися формальностей, передбачених українським звичаєвим правом. Відтак, факт укладення договору супроводжувався рукобиттям, могоричем, присутністю свідків тощо. Рукобиття означало те, що договір вважався укладеним з моменту побиття чи потискання рук. Свідки забезпечували непорушність умов договору, в разі потреби могли підтвердити його у суді. До моменту випиття могорича сторони могли змінювати умови договору, проте після цього вони вважались непорушними [2, с. 12].

Козацьке право передбачало цивільну відповідальність за такі делікти: заподіяння шкоди майну, потраву (випас худоби на чужій земельній ділянці), розкрадання тощо. Відшкодуванню підлягала пряма дійсна шкода, що відшкодовувалася за згодою сторін або на підставі рішення козацького суду [6, с. 169]. Від цивільної відповідальності козацьке звичаєве право відрізняло кримінальну відповідальність. Це й не дивно, адже така диференціація була і в копному праві: щодо цивільних правопорушень, на відміну від злочинів, копні суди не проводили попереднього розслідування [20, с. 123].

Суб'єктом злочину за козацьким правом Запорізької Січі могли бути особи, що досягли 16-річного віку. Осудними вважались навіть психічно хворі люди. Залежно від об'єкта злочинного посягання дослідники козацького права класифікують злочини, вчинені на Запорізькій Січі, так: проти особи (вбивство, тілесні ушкодження, побої, образи), проти власності (розкрадання, переховування викраденої речі, знищення майна), проти військової служби (ухилення від виконання

військового обов'язку чи порушення правил його виконання, дезертирство), проти публічної влади (розкрадання скарбниці, зловживання службовим становищем, неправдиві свідчення в суді, підробка грошей і документів), проти моралі (звальтування чи образа жінки, приведення жінки на Січ або статеві відносини на Січі) [21, с. 21–22]. Цікаво, що корисливі злочини не були поширеними на Запорізькій Січі, а крадіжки чи грабежі мали не стільки корисливий мотив, скільки хуліганський і були «виявом молодечства та зухвалості».

Покарання у запорізьких козаків залежало від ступеня тяжкості вчиненого злочину і мало на меті кару та перевиховання злочинця, відновлення прав потерпілого, превентивне залякування та покуту гріха [5, с. 177–178]. З огляду на особливості суспільного життя Запорізької Січі формувалася і система покарань, до якої належали: смертна кара, вигнання зі Січі, фізичні покарання (побиття, каліцтва), позбавлення волі (короткострокове), ганебні покарання (наприклад, посадження на дерев'яну кобилу). Смертна кара поділялася на просту та кваліфіковану. Проста здійснювалася шляхом повшання (за горло, вниз головою чи гаком за ребро). До кваліфікованих смертних кар належали саджання на палю, закопування живцем і забиття киями [17, с. 246–247]. Оскільки найтяжчим злочином у Запорізькій Січі вважалося вбивство одного козака іншим козаком, за нього призначалося найважче покарання – кваліфікована смертна кара. Винного в цьому злочині живцем закопували в могилу разом із трупом його жертви [5, с. 182].

Чинність норм козацького права на Запорізькій Січі забезпечувалася не тільки їхнім загальним визнанням, а й судовими органами, які, своєю чергою, також були результатом звичаєвої правотворчості. Традиційно вищим суддею Запорізької Січі був кошовий отаман. Крім нього, вищою інстанцією була Військова рада. Більшість судових справ вирішували військові судді, а слідство та виконання судових рішень покладалося на військового осавула. Судовими функціями наділялися й інші представники козацької старшини, курінні та паланкові отамани. Козацька демократія проявилася у процесуальному праві Запорізької Січі принципом «де три козаки – два третього судять» [16, с. 120]. Очевидно, цей принцип був найдоцільнішим у вирішенні спорів і розкритті злочинів під час військових походів.

Отож, на момент початку народно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького козацьке право як історичний тип українського звичаєвого права вже було утвореним, мало внутрішню систему та регулятивні властивості. Відтак, формування Української козацької держави в 1648–1654 рр. було аж ніяк не історичною випадковістю чи казусом тогочасної міжнародної політики, а закономірним результатом еволюції українського права. Козацьке право стало важливою передумовою відродження Української держави у XVIII ст., будучи юридичним підґрунтям для реалізації українським народом права на самовизначення шляхом розбудови власної державності. У цей період козацьке право втратило свою колишню корпоративність і вийшло далеко за межі Запорізької Січі. Як висловився О. Шевченко, козацьке право в умовах відродження Української держави в середині XVII ст. спільно з копним правом поширилося на всю її територію, ставши загальним правом цієї держави [12, с. 160].

Оскільки державі притаманні визначальні властивості (територія, публічна влада, народ), спробуймо проаналізувати, як саме козацьке право вплинуло на формування цих ознак. Організація публічної влади Української козацької держави відповідала демократичним традиціям козацького права, закладеним ще на

Запорізькій Січі. Вони спричинили виборність посади гетьмана, а паланково-курінний устрій Запорізької Січі став прототипом полково-сотенного устрою Гетьманщини. Мілітарний відтінок норм козацького права зумовив і те, що назви посад і органів влади Української козацької держави були військового походження: гетьман, полковник, сотник, хорунжий, обозний, Генеральна військова канцелярія тощо. Хоча у містах домінувало магдебурзьке право, козацьке право його доповнювало та пристосовувало до українських реалій. Натомість у селах переважали козацькі правові звичаї, дотримання яких контролювали сільські керівники (отамани, назва яких також мала козацьке походження).

Народ Української козацької держави проживав переважно на Лівобережжі, оскільки Правобережжя було спустошене війнами. Для більшості з них ці землі були новими (переселення під час війни), тому їм довелося призвичаюватися до нових умов суспільного життя. У цей час провідним суспільним станом Лівобережжя було козацтво. Особиста свобода громадян нової держави стирала відмінності між колишніми селянами, міщанами та козаками. Відтак, слово «козак» поступово стало синонімом слова «українець», так само як «Військо Запорозьке» стало офіційною назвою тогочасної Української держави. Тому й не дивно, що козацьке право й українське право в цей час неодноразово ототожнювалися.

Основу території Української козацької держави становило Лівобережжя, більшість земель якого були вільними. Це дало можливість звичаєво-правовому інституту займанщини, відомому козацькому праву, набути нового розвитку та визначити майнові права на землю в усій Українській державі. Найбільш виразно цей процес відображають матеріали судової справи про земельний спір між козаками с. Покошиці та Новгород-Сіверським Спаським монастирем. На судовому засіданні козаки с. Покошиці аргументували свої права власників так: «Коли при помочі Божій малоросіяни з гетьманом Богданом Зиновієм Хмельницьким кров'ю своєю визволили Малоросію від ярма лядського і від держави польських королів... в ту пору земля на двох берегах Дніпра була спільною... і тому всі добра малоросіянам стали власністю через займи. Вони ж займи свої позначали різними способами: одні оборували (обсадили деревами – М. Б.), інші – копцями обносили та рови викопували, кляками обмежували і що хотіли в тих займах будували, гаї вирощували та сади розводили, хутори, слободи, села на своє ім'я селили, до себе в користь приводили, на болотах, де бачили для встановлення млину, там їх будували» [15, с. 26].

Дія норм козацького права забезпечувалася функціонуванням національної судової системи. Її вищу ланку становили суд Гетьмана, суд Ради генеральної старшини, Генеральний військовий суд, Генеральна військова канцелярія. Середньою ланкою судової системи Української козацької держави були полкові суди. Більшість справ у першій інстанції вирішували сотенні, міські та сільські (отаманські, копні, вотчинні) суди. Спеціалізованими судами Гетьманщини були церковні, ярмаркові, цехові, митні, третейські суди та суд грецького братства в Ніжині [4, с. 4]. Безперечно, під впливом судової практики названих інстанцій козацькі правові звичаї отримували не тільки судові гарантії їхньої чинності, а й зазнавали еволюції в нових умовах, взаємодіяли та синтезувалися з копними правовими звичаями. Видається, що саме з копного права козацьке право перейняло інститут звільнення злочинця від смертної кари дівчиною, який навряд чи міг повноцінно практикуватися в Запорізькій Січі. Згаданий звичай полягав у тому, що дівчина з доброю репутацією могла врятувати від смертної кари злочинця, взявши його в

чоловіки. Засуджений мав право відмовитися від такої пропозиції, прийнявши смертну кару [3, с. 209].

Норми козацького звичаєвого права стали важливим кодифікаційним матеріалом при укладенні проектів «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743), «Суд і розправа в правах малоросійських» (1758), «Екстракт малоросійських прав» (1767) та ін. [14, с. 325]. У п. 5 ст. 4 «Прав, за якими судиться малоросійський народ» зазначалося, що у випадку наявності прогалин у законодавстві судді повинні були керуватися «по добрих звичаях протягом довгого часу використовуваних, які закону Божому, громадянським правам і чистому сумлінню не супротивні, бо такі добрі звичаї силу права мають» [18, с. 90–91].

Чимало статей кодифікаційного проекту 1743 р. містять і прямі посилання на звичаєве право. Наприклад, у статтях про смертну кару для святотатців і лже-священиків, обчислення оплати праці ката, набуття цивільних прав та ін. були бланкетні диспозиції, що відсилали до правових звичаїв [22 с. 50]. Отож, тогочасні кодифікаційні проекти не мали на меті цілковито усунути звичаєве право із регулювання суспільних відносин Української козацької держави. Водночас козацьке право на підставі їхніх статей мало можливість отримати додаткове санкціонування у законодавстві. Щоправда, цього не сталося внаслідок відсутності юридичного затвердження «Прав, за якими судиться малоросійський народ» та інших проектів російською владою.

Ліквідація адміністративно-правової автономії Гетьманщини, її полковосотенного устрою та розгін Запорізької Січі у 80-х рр. XVIII ст. суттєво обмежили застосування козацького права. Однак і на початку XIX ст. воно продовжувало у зменшеному обсязі діяти в українських губерніях Російської імперії. Юридичне припинення чинності козацького звичаєвого права в Україні відбулося у 40-х рр. XIX ст. внаслідок введення в дію на цій території Зводу законів Російської імперії [7, с. 286]. Де-факто деякі норми козацького права на українських землях застосовували аж до початку XX ст.

Так, козацьке право як історичний тип українського звичаєвого права формувалося у степових суворих умовах, доповнювалося народними надбаннями попередніх епох і стало визначальним чинником формування правової системи молодшої Козацької держави. Його норми ґрунтувалися на принципах свободи, справедливості, рівноправності та громадського інтересу. Феномен козацького права став вагомим вкладом в автентичність української правової традиції, її демократичні цінності та здатність до самовідродження. Козацьке право, хоч і засноване на запорізьких звичаях, мало значний законотворчий потенціал, було важливим матеріалом кодифікацій XVIII ст., однак втратило своє колишнє значення у XIX ст. під тиском бюрократичного адміністративного апарату Російської імперії.

*Стаття: надійшла до редакції 12.04.2015
прийнята до друку 01.07.2015*

Список використаної літератури

1. *Атаманова Н. В.* Правовий порядок Запорізької Січі: історико-теоретичне дослідження : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. В. Атаманова. – Одеса, 2013. – 19 с.
2. *Бедрій М.* Звичаї ділового обороту в історії українського права / Мар'ян Бедрій // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 4. – С. 11–14.

3. *Бедрій М.* Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст. : історико-правове дослідження / Мар'ян Бедрій. – Львів: Галицький друкар, 2014. – 264 с.
4. *Биркович О. І.* Судова система Української держави (Гетьманщини) 1648–1657 рр. : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. І. Биркович. – К., 2004. – 19 с.
5. *Бойко І. Й.* Кримінальні покарання в Україні (IX – XX ст.) / І. Й. Бойко. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 408 с.
6. *Бойко І. Й.* Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX – XX ст.) / І. Й. Бойко. – К. : Атіка, 2012. – 348 с.
7. Василенко М. П. Як скасовано Литовського Статута (з історії кодифікації західно-руського та українського права) / М. П. Василенко // Микола Василенко. Вибрані твори : у 3 т. – Т. 2 : Юридичні праці / упоряд. : І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, А. Ю. Іванова, Є. В. Ромінський. – К. : Юрид. думка, 2006. – С. 286–353.
8. *Грозовський І.* Козацьке право / І. Грозовський // Право України. – 1997. – № 6. – С. 76–80.
9. *Грозовський І. М.* Особливості землекористування у Запорозькій Січі / І. М. Грозовський // Земля і земельні відносини в історії права, держави і юридичної думки : матер. XX Міжнар. істор.-прав. конф. (Судак, 25–28 вересня 2008 р.). – Сімферополь : ДІАЙП, 2009. – С. 163–169.
10. *Гуржій О. І.* Історія козацтва. Держава-військо-битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – К. : Арій, 2012. – 464 с.
11. Історія держави і права України / за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
12. Історія українського права / за ред. І. А. Безклубого. – К. : Грамота, 2010. – 336 с.
13. *Кульчицький В. С.* Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К. : Ін Юре, 2008. – 624 с.
14. *Кульчицький В.* Козацьке право / В. Кульчицький // Довідник з історії України (А–Я) / за ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К. : Генеза, 2001. – С. 324–325.
15. *Лазаревській А.* Малоросійские посполите крестьяне (1648 – 1783 гг.) / А. Лазаревский. – Київ, 1908. – 108 с.
16. *Музиченко П. П.* Історія держави і права України / П. П. Музиченко. – К. : Знання, 2007. – 471 с.
17. *Паньонко І. М.* Система покарань у запорізьких козаків / І. М. Паньонко // Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького (1919 – 2009) і сучасність : матеріали XXIV Міжнар. історико-правової конф. 28 квітня – 1 травня 2011 р., м. Львів. – Львів, 2011. – С. 243–248.
18. Права, по котрымъ судится малоросійській народъ / Под ред. А. Ф. Кистяковского. – Київ, 1879. – 1063 с.
19. *Слабченко М. Є.* Соціально-правова організація Січі Запорозької / М. Є. Слабченко // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – Вип. 3. – К., 1927. – С. 203–340.
20. Суд і судочинство на українських землях в XIV–XVI ст. / за ред. П. Музиченка. – Одеса : Астро Принт, 2000. – 180 с.
21. *Терлюк І.* Огляд історії кримінального права України / І. Терлюк. – Львів : Ліга-Прес, 2007. – 97 с.
22. *Яковлів А.* Український кодекс 1743 року «Права, по котрымъ судится малоросійській народъ»: його історія джерела та систематичний виклад змісту / А. Яковлів. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 210 с.

**COSSACK LAW AS HISTORICAL TYPE OF UKRAINIAN
CUSTOMARY LAW (XVI CENT. – 40'S OF THE XIX CENT.)*****M. Bedriy***

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, UA-79000 Lviv, Ukraine
e-mail: bmarjan@bigmir.net*

This article is devoted to Cossack law – such as the historical type of customary law in the Ukrainian lands in XVI century. – 40's of the XX century. Cossack law was a subsystem norms of Ukrainian customary law, which established by practice of Cossacks social group, recognized by society and the State as legally binding, and also customary legal institutes, that these norms a pooled.

The emergence of Cossack law and his actions in Zaporizhzhya Sich are researched. Three main factors of formation of Cossack law, wich determined the substance of it, are founded: succession of older legal norm of Ukrainian people; the formation of new rules, wich based on military, social, administrative and judicial practices; reception customary legal norms of other nations. With the approval of Zaporizhzhya Sich as a military and political center role of Cossack law increased, and its system evolved and improved.

The influence of the Cossack law to state building process in Ukraine in the second half of the XVII century is analyzed. At the beginning of a liberation war led by Bohdan Khmelnytsky Cossack law as a historical type of Ukrainian customary law has been formed, had internal system and regulatory properties. During this period, the Cossack law has lost its former corporatism and went far beyond Zaporizhzhya Sich. Cossack law together with the «kopa» law in the revival of the Ukrainian state in the middle of the XVII century spread throughout its entire territory, becoming the common law of its State.

The reception of the Cossack legal customs in the codification projects of Hetman state XVIII century is highlighted. Norms of Cossack customary law were important codification material for making the projects «Prava, za yakymy sudyt'sya Malorosiyskyy narod» (1743), «Sud i rozprava» (1758), «Extract Malorosiyskykh prav» (1767) and others.

Keywords: Cossack law, Zaporizhzhya Sich, Ukrainian statehood, legal custom, Hetman state.